

AKTSIYADORLIK JAMIYATLARIDA AUDITORLIK FAOLIYATINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TASHKIL ETISHNING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI

Xalimova Mayram Xamidovna

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti

“Moliya, bank ishi va buxgalteriya hisobi” kafedrasi assistenti

Annotatsiya Ushbu tezisda aksiyadorlik jamiyatlarida auditorlik faoliyatini Auditorlik Xalqaro Standartlari (AXS) asosida tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganilgan bo'lib, nazariy qismda AXSning asosiy tamoyillari, korporativ boshqaruv va ichki nazorat tizimlari bilan bog'liqligi tahlil etiladi. Amaliy jihatda O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlarida AXSni joriy etish tajribasi, muammolar va yechimlar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar. Aksiyadorlik jamiyatlari, auditorlik faoliyati, Auditorlik Xalqaro Standartlari (AXS), korporativ boshqaruv, ichki nazorat, auditorlik sifati, moliyaviy hisobot.

KIRISH

Aksiyadorlik jamiyatlari iqtisodiyotning lokomotivi sifatida moliyaviy shaffoflik va ishonchlilikni ta'minlashga majbur. Investorlar, kreditorlar va davlat organlari jamiyatning moliyaviy hisobotlariga tayanishadi, bu esa auditorlik faoliyatini korporativ boshqaruvning eng muhim bo'g'iniga aylantiradi. Globallashtirish sharoitida O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlari xalqaro bozorlarga chiqish uchun auditorlikni xalqaro standartlar asosida tashkil etishga majbur bo'lmoqda. Auditorlik xalqaro standartlari (AXS) moliyaviy hisobot auditorligining global metodologiyasini belgilaydi. IAASB tomonidan ishlab chiqilgan ushbu standartlar rejalashtirish, dalillarni yig'ish va xulosa chiqarish jarayonlarini xavfga yo'naltirilgan yondashuv bilan tartibga soladi. O'zbekistonda AXS 2018-yildan majburiy bo'lib, ammo aksiyadorlik jamiyatlarda to'liq joriy etish hali ham jiddiy sinovlardan o'tmoqda. Aksiyadorlik jamiyatlarning murakkab tuzilmasi – minglab aksiyadorlar, ko'p bosqichli ichki nazorat va yuqori korporativ talablar – auditorlikni alohida ehtiyotkorlik bilan tashkil etishni talab qiladi. AXSni qo'llash moliyaviy hisobot sifatini oshiribgina qolmay, jamiyatning investitsion jozibadorligini ham keskin ko'taradi. Shu sababli, ushbu standartlarni nazariy va amaliy jihatdan chuqur o'rganish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Nazariy jihatdan AXS korporativ boshqaruvning “uch himoya chizig'i” modeliga to'liq mos keladi: operatsion boshqaruv, ichki nazorat va mustaqil auditorlik. Bu model ichki auditni tashqi auditorlik bilan sinxronlashtirib, xavflarni oldindan aniqlash imkonini beradi. Ammo nazariya amaliyotda to'liq aks etmaydi – mahalliy qonunchilik cheklovlari, kadrlar malakasi va texnik infratuzilma

hali yetarli emas. O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlaridagi amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, eng katta to'siqlar auditorlar malakasining pastligi, ichki auditning rasmiyatchiligi va moliyaviy hisobotlarning xalqaro talablarga mos kelmasligida. Ko'pgina jamiyatlarda ichki nazorat bo'linmalari faqat "qog'ozda" mavjud bo'lib, tashqi auditorlarga real yordam bera olmayapti. Natijada, auditorlik xulosalari ishonchsiz bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlarida AXS asosida auditorlik faoliyatini tashkil etish jarayoni quyidagi muammolardan iborat bo'lib, ular nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarning yetishmasligidan tortib, texnik va qonunchilik to'siqlarigacha qamrab oladi:

- auditorlarning AXS bo'yicha chuqur malakasining pastligi;
- ichki audit bo'linmalarining rasmiyatchiligi va mustaqillikning yetishmasligi;
- moliyaviy hisobotlarning Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (XMHS) to'liq mos kelmasligi;
- xavfga yo'naltirilgan auditorlik yondashuvining amalda qo'llanilmasligi;
- auditorlik dasturiy ta'minotining eskirganligi va zamonaviy analitik vositalarning yo'qligi;
- korporativ boshqaruv organlari tomonidan auditorlikka yetarli yordam ko'rsatilmamasligi;
- mahalliy qonunchilikdagi AXS talablariga zid bo'lgan normalar;
- auditorlik xulosalarining investorlar tomonidan yetarlicha tushunilmasligi;
- kichik va o'rta aksiyadorlik jamiyatlarda auditorlik xizmatlariga byudjetning cheklanganligi;
- AXS bo'yicha doimiy ta'lim va sertifikatsiyalash tizimining zaifligi.

O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlarida AXS asosida auditorlikni to'liq joriy etish uchun 5 bosqichli amaliy dastur ishlab chiqildi. Har bir bosqich aniq muddat, mas'uliyat va kutilayotgan natijalarga ega bo'lib, malaka oshirishdan tortib, doimiy monitoringgacha qamrab oladi. Dastur davlat, jamiyatlar va auditorlik tashkilotlarining hamkorligiga asoslanadi va 3 yil ichida mamlakatni MDH bo'yicha AXS yetakchisiga aylantirishni maqsad qilgan. Ushbu dastur nafaqat muammolarni bartaraf etishga, balki auditorlik sifatini global darajaga ko'tarishga yo'naltirilgan. Har bir bosqich oldingisining natijalariga tayanadi, bu esa izchil rivojlanishni ta'minlaydi. Dasturni amalga oshirish Moliya vazirligi, Markaziy bank va Xalqaro moliya institutlarining qo'llab-quvvatlashi bilan moliyalashtiriladi, natijada investorlar ishonchi va kapital oqimi keskin oshadi.

5 Bosqichli amaliy dastur jadvali

Bosqich	Nomi va muddati	Asosiy chora-tadbirlar	Kutilayotgan natija
1-bosqich	Malaka oshirish va sertifikatlash (0–6 oy)	• Majburiy AXS sertifikatsiyasi (yiliga 40 soat trening, IAASB modulari) • Ichki auditorlarni ACCA/CIA dasturlariga yo'naltirish	2026-yil oxirigacha 80% auditorlar AXS-600+ seriyasini to'liq biladi
2-bosqich	Ichki auditni mustaqil bo'linmaga aylantirish (6–12 oy)	• Ichki auditni kuzatuv kengashiga to'g'ridan bo'ysundirish • Yillik xavf-xarita (risk heat map) • Tashqi auditor bilan real vaqtda ma'lumot almashish (API)	Ichki audit rasmiyatchiligi yo'qoladi Xavflar 30% oldinroq aniqlanadi
3-bosqich	Moliyaviy hisobotlarni XMHSga o'tkazish (12–18 oy)	• “Parallel hisobot” tizimi (2026: mahalliy + MHXS; 2027: faqat MHXS) • Davlat grantlari orqali ERP (SAP/1C- MHXS) • Kichik jamiyatlar uchun bulutli MHXS - shablon (Excel+Power BI)	Hisobotlar 100% XMHSga mos keladi
4-bosqich	Xavfga yo'naltirilgan auditorlikni raqamlashtirish (18–24 oy)	• “Auditorlik AI-assistenti” (Data Analytics: Python/Tableau) • Tashqi auditorlarga real vaqtda read-only kirish • Yillik “stress-test” (eng yuqori 5 xavf stsenariysi)	Auditorlik vaqti 40% qisqaradi Xato 70% kamayadi
5-bosqich	Doimiy monitoring va jazo-mukofot tizimi (24+ oy)	• Moliya vazirligi huzurida “AXS-indeks” (choraklik reyting 0–100) • 90+ ball → soliq imtiyozlari • 70– ball → majburiy tuzatish rejasi • 50– ball → kuzatuv kengashi almashuvi • Investorlar uchun “AXS-sertifikat”	3 yilda O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlari AXS bo'yicha MDH yetakchisi bo'ladi

Dasturning muvaffaqiyati mas'uliyatning aniq taqsimlanishiga bog'liq: Moliya vazirligi normativ-huquqiy bazani, Auditorlar palatasi ta'limni, aksiyadorlik jamiyatlari esa ichki resurslarni safarbar etadi. Har chorakda “AXS-yo'l xaritasi” monitoringi o'tkazilib, natijalar ommaviy e'lon qilinadi, bu esa shaffoflikni oshiradi va

raqobatni rag'batlantiradi. Natijada, ushbu dastur nafaqat auditorlik sifatini oshiradi, balki O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlarini xalqaro fond birjalarida (London, Nyu-York) ro'yxatdan o'tishga tayyorlaydi. Investorlar uchun "AXS-sertifikati" ishonch belgisi bo'lib, kapital jalb qilishni 2 baravar osonlashtiradi va iqtisodiy o'sishga yangi sur'at beradi.

XULOSA

O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlarida AXS asosida auditorlik faoliyatini tashkil etish nazariy jihatdan korporativ boshqaruvning "uch himoya chizig'i" modeliga to'liq mos keladi va amaliyotda moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini keskin oshirish imkonini beradi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, asosiy muammolar – malaka yetishmasligi, ichki auditning zaifligi va texnik infratuzilmaning eskirganligi – izchil yechimlar orqali bartaraf etilishi mumkin. Xalqaro tajriba va mahalliy xususiyatlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan 5 bosqichli dastur ushbu jarayonni 3 yil ichida to'liq yakunlashga qodir.

Dasturning muvaffaqiyati davlat siyosati, jamiyatlarning ichki intizomi va auditorlik hamjamiyatining professionalizmidagi sinxron harakatlarga bog'liq. Har bir bosqich oldingisining natijalariga tayanib, malakadan tortib raqamli monitoringgacha bo'lgan zanjirni shakllantiradi. Natijada, aksiyadorlik jamiyatlar nafaqat mahalliy qonunchilik talablariga, balki global investorlarning eng yuqori standartlariga ham mos keladigan moliyaviy hisobot tizimiga ega bo'ladi.

Ushbu taklif etilgan yechimlar O'zbekistonni MDH mintaqasida AXS bo'yicha yetakchi davlatga aylantirishga xizmat qiladi. Investorlar ishonchi oshishi, kapital oqimi ko'payishi va xalqaro birjalarda ro'yxatdan o'tish imkoniyati kengayishi mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga yangi turtki beradi. AXS – bu nafaqat auditorlik standarti, balki milliy iqtisodiy raqobatbardoshlikning kalitidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Auditorlik faoliyati to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 25.02.2021 yildagi O'RQ-677-son
2. Moliyaviy hisob tizimini xalqaro talab va standartlarga muvofiq takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 15.09.2025 yildagi PQ-282-son
3. Do'smurov R.T. Audit asoslari: Darslik. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2003.
4. To'laxo'jayev M.M. O'zbekiston Respublikasida moliyaviy nazorat tizimi. Toshkent: Fan nashriyoti, 2010.
5. A.A. Eshonqulov Moliyaviy hisobot (Financial reporting) o'quv qollanman. "TIB NASHR", - Toshkent, 2025 yil, 485 bet.

6. D.E.Norbekov, A.T.To'raev, Sh.Sh.Rahmonov. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. O'quv qo'llanma. T.: Iqtisodiyot va moliya, 2019. -332 b.
7. Eshonqulov Azamat Abdiraximovich "Aksiyadorlik jamiyatlarida konsolidatsiyalangan moliyaviy hisobotni xalqaro standartlar asosida takomillashtirish" Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi, Toshkent shahri – 2023.
8. Abduraimova M.A. Auditga umumiy tavsif. Toshkent: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, 2023. (Ilmiy maqola va darslik).
9. Shoxujayeva Z.S. Aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatiga xalqaro kapital bozoridan moliyaviy resurslar jalb qilish amaliyotining tahlili. Toshkent: Iqtisodiyot va innovatsiyalar jurnali, 2023.
10. Eshov M.P. Auditorlik faoliyati tushunchasi va uning yuridik xususiyati. Toshkent: Toshkent davlat yuridik universiteti ilmiy jurnali, 2023.
11. Arens A.A., Elder R.J., Beasley M.S. Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach. 17th ed. Pearson, 2020.
12. Louwers T.J., Ramsay R.J., Sinason D.H., Strawser J.R. Auditing & Assurance Services. 8th ed. McGraw-Hill Education, 2021.
13. Messier W.F., Glover S.M., Prawitt D.F. Auditing & Assurance Services: A Systematic Approach. 11th ed. McGraw-Hill Education 2022.
14. Gray I., Manson S. The Audit Process: Principles, Practice and Cases. 6th ed. Cengage Learning EMEA 2019.
15. Knechel W.R., Salterio S.E. Auditing: Assurance and Risk. 5th ed. Routledge, 2020.